Руслан і Людмила.
Поема.

Присвята

Для вас, очей моїх цариці,
Красуні, я лише для вас
Подій минулих небилиці
У золотий дозвільний час,
Під шепіт давнини пестливий,
Рукою вірною списав;
Прийміть же твір мій жартівливий!
Хвали собі я не шукав,
Та мрія у душі не тане,
Що, може, діва крадькома
На грішні ці пісні погляне,
Любові сповнена сама.

Край лукомор'я дуб зелений,
І золотий ланцюг на нім:
Щодня, щоночі кіт учений
На ланцюгу кружляє тім;
Іде праворуч — спів заводить,
Ліворуч — казку повіда.

Дива там: лісовик там бродить,
В гіллі русалка спить бліда;
На невідомих там доріжках
Сліди нечуваних страхіть;
Там хатка на куриних ніжках
Без вікон, без дверей стоїть;
В примарах там ліси й долини;
Там на світанні хвиля лине
На берег дикий пісковий,

І тридцять витязів чудових
Із хвиль виходять смарагдових,
Та ще й дозорець їх морський;
Там королевич мимоходом
Полонить грізного царя;
Там серед хмар перед народом
Через ліси, через моря
Чаклун несе богатиря;
В темниці там царівна тужить,
А бурий вовк їй вірно служить;
З Ягою ступа там бреде,
Вперед сама собою йде;
Там цар Кащей над злотом чахне;
Там руський дух... Там Руссю пахне!
І я там був, і мед я пив;
Край моря бачив дуб зелений;
Під ним сидів, і кіт учений
Своїх казок мене учив.
Одну згадав я: добрі люди,
Нехай для вас ця казка буде.

Пісня перша

Діла давно минулих днів,
Казки старовини глухої.

Веселих друзів і синів
Посеред гридниці ясної
Князь Володимир частував;
Дочку найменшу видавав
Він за хороброго Руслана,
І мед із кованого жбана
За їх здоров'я випивав.
Не скоро їли предки наші,
Не скоро за гучним столом
Ходили келихи та чаші

З кипучим пивом та вином.
Вони серця всім веселили,
Шипіли пінистим питтям,
Їх важно чашники носили
І низько кланялись гостям.

Злилися речі в шум неясний;
Гуде гостей веселий рій;
Враз голос чується прекрасний,
І гусел перебір дзвінкий;
Всі стихли, слухають Баяна:
І славить піснею співець
Красу-Людмилу та Руслана
І Лелем звитий їм вінець.

Вогнем жадання оповитий,
Руслан не може їсти й пити;
На друга любого зорить,
Зітхає, сердиться, горить,
Щипає вуса з хвилювання
І лічить кожну мить чекання.
Зажурені, з смутним чолом,
За гомінким сидять столом
Три витязі на цім весіллі;
Німують за ковшем пустим,
Чарки забули спорожнілі,
Наїдки неприємні їм;
Не чують віщого Баяна,
Ніщо їх тут не веселить:
То три суперники Руслана,
Що в серці кожен мимохіть
Любов і ненависть таїть.
Один — Рогдай, вояк суворий,
Що розширяв мечем простори
Розкішних київських полів;

За ним — Фарлаф, крикун порожній,
На бенкетах непереможний,
Та воїн скромний між мечів;
Останній з них — подібний бурі,
Хазарський юний хан Ратмір.
Бліді всі троє і похмурі,
І їм чужий бенкетний вир.

Ось і кінець; ідуть юрбою,
Безладною і гомінкою,
І дивляться на молодих, —
Як наречена коло столу
Спустила сумно очі долу,
І сяє радісний жених.
Та обняли природу чари,
І тіні півночі встають;
Від меду сонні вкрай бояри
З поклонами додому йдуть.
А молодий, з жаги сп'янілий,
В уяві пестить образ милий,
Що в ніжній чистоті розцвів.
Та князь в сумнім замилуванні
Прекрасну пару в час прощання
На шлюбну ніч благословив.

От наречену соромливу
Ведуть на постіль із шовків;
Огні погасли... Лель пестливо
Нічну лампаду засвітив.
Здійснились любі сподівання
В обіймах приязної тьми;
Ревниве падає убрання
На цареградські килими...
Чи чуєте ви звабний шепіт
І звук цілунків запальних,

І мовчазний останній трепет
Пручань несміливих?.. Жених
Блаженство відчува зарані;
Вже ось воно... Та з хмар нічних
Ударив грім; огонь в тумані,
Лампада гасне, дим летить,
Усе померкло, все тремтить,
І завмира душа в Руслані...
Все змовкло. В грізній тишині
Почувся двічі крик таємний,
І хтось у млистій далині
Здійнявся, наче привид темний...
І от порожній терем знов;
У жениха хвилює кров,
І піт з лиця його стікає;
І тремтячи, мов навісний,
Питає морок він нічний...
0 горе: подруги немає!
Схопив повітря сам не свій;
Людмилу десь у млі густій
Таємна сила обіймає.

Ах, серце змучене щемить,
Коли кохають нещасливо;
Хоч так і сумно, друзі, жить,
Одначе жити ще можливо.
Та після довгих літ сумних
Обнять закохану дружину,
Предмет бажань і сліз гірких,
І раптом подругу хвилинну
Навіки втратить... о, брати,
Вже краще б смерть собі знайти!

Проте живе Руслан нещасний.
Та що великий князь повів?

Запавши в розпач непогасний,
На зятя обернувши гнів,
Його він і двірських скликає:
"Де, де Людмила?" — князь питає
З чолом розпаленим, жахним.
Руслан не чує. "Друзі, діти!
О, як мені це пережити? —
Над горем згляньтесь ви моїм!
Скажіть, хто згоден без вагання
Шукать дочку, її знайти?
Кому по силі це завдання,
Тому — злочиннику, тремти!
Не міг дружини вберегти! —
Її віддам я по заслузі
З півцарством прадідів моїх.
Хто ж обізветься, діти, друзі?.."
"Я!" — вимовив сумний жених.
"Я! Я! — гукнули із Рогдаєм
Фарлаф і радісний Ратмір: —
Ми зараз коней осідлаєм;
Об'їздим світ увесь, повір.
Не бійся довгої розлуки,
Не плач по донечці своїй".
І ось в подяці мовчазній
Старий їм простягає руки,
І сльози капають з-під вій.

Всі четверо ідуть у сумі;
Руслан, мов смерть, блідий з лиця:
Про втрачену кохану думи
Його терзають без кінця.
На огирів баских сідають,
Понад Дніпром щасливим мають,
Летять в хвилястому пилу;
Уже сховалися в імлу;

Вже зникли вершники хоробрі...
Та довго, довго ще зорить
Великий князь в порожній обрій
І вслід їм думкою летить.

Руслан журився у мовчанні,
Без дум, без пам'яті, без слів.
Бундючно, в пишному убранні,
У боки взявшися, сидів
Фарлаф на огирі буланім.
Він каже: "Знов, брати мої,
Я в вільні вирвався краї!
Чи скоро з велетнем поганим
Зійдусь я?.. Кров почне текти,
І покажу я подвиг ратний!
Гей, коню мій, прудкіш лети,
Гей, погуляй, мій меч булатний!"

Хазарський хан в своїх думках
Уже Людмилу обіймає
І мов танцює в стременах;
Кров молода у ньому грає,
Горить. В очах огонь надій:
То скаче він, мов сам не свій,
То бистрого коня дратує,
То ставить дибки скакуна,
То знову в гори мчить-басує.

Рогдай мовчить, — сумний простує...
Своєї долі він не зна,
Та, з марних ревнощів журливий,
Хвилюється найбільше він,
І часто погляд свій жахливий
За князем кида навздогін.

Суперники летять на конях
Вже цілий день одним шляхом.
Темніє берег в оболонях;
Зі сходу встала тінь кругом;
Тумани над Дніпром глибоким;
Пора вже коням одпочить.
Враз бачать: під горбом високим
Шлях перехресний майорить.
"Пора! Роз'їдьмося по полю,
Де зустрічі незнані ждуть".
І кожен кінь, почувши волю,
Обрав для себе дальшу путь.

Що ти, Руслане нещасливий,
В пустельній робиш тишині?
Людмилу, шлюбу день жахливий —
Все бачив ніби ти вві сні.
Насунув ти шолом на брови,
Повіддя опустив шовкове,
По стежці їдеш польовій,
І звільна у душі твоїй
Надія гасне, віра гине.

Аж ось печера старовинна;
В печері світло. Він мерщій
Ввіходить під склепіння тьмяне,
Прапращурам, напевно, знане.
Що ж бачить витязь наш сумний?
В печері дід; він вид ясний
І бороду сивезну має;
Лампада перед ним горить;
При книзі він старій сидить
І пильно книгу ту читає.
"Заходь, мій сину, відпочинь! —
Сказав він з усміхом Руслану: —

Вже двадцять років тут один
У млі свого життя я в'яну;
Та врешті надійшов той день,
Що я передбачав зарані.
Звела нас доля наостанні;
Сідай і вислухай лишень.
Руслане, втратив ти Людмилу;
Твій дух твердий вже губить силу;
Та скоро лихо це промчить;
Настигло зло тебе на мить.
І що б пізніш тебе не стріло,
Іди на все, надію май;
Вперед! грудьми й мечем ти сміло
Свій шлях на північ пробивай.

Руслане, знай: твій кривдник лютий –
Це Чорномор, чаклун страшний,
Крадій дівчат, як здавна чути,
Володар півночі гірський.
Його палац хоч озирнути
Не міг ще погляд анічий,
Та ти, щоб скарб свій повернути,
До нього прийдеш, і старий
Від тебе згине лиходій.
Більш не скажу тобі, доволі:
Усе майбутнє, сину мій,
Залежить од твоєї волі!"

Наш витязь перед ним упав
І з радощів цілує руку.
Перед очима світ засяв,
І серце вже забуло муку.
Він знов ожив; та впала враз
На душу розпачу хвилина...
"Ясна твого жалю причина;

Але твій сум розвіє час, —
Сказав дідусь: — тебе жахає
Любов старого чаклуна;
Та знай: вона вже сил не має
І діві юній не страшна.
Він зорі зводить з небосхилу,
Він свисне — місяць затремтить;
Та біг часу не має сили
Його наука зупинить.
Ревнивий, злий охоронитель
Тяжких замків своїх та брам,
Він тільки немічний мучитель
Своєї полонянки там.
Він коло неї все блукає,
Кляне він долю в злій журбі...
Та день, мій витязю, минає,
І відпочить пора тобі!"

Руслан на мох м'який лягає
Перед скупим огнем нічним,
Заснути хоче сном міцним,
Перевертається, зітхає...
Даремно! Витязь в тишині:
"Не спиться, батьку, щось мені!
Що вдієш: хворий я душею,
І сон не сон, так гірко жить.
Дозволь же серце освіжить
Святою мовою твоєю.
Моє питання ти прости.
Признайся: хто ти, благодійний,
Моєї долі друг надійний?
В пустелю як дістався ти?"

Зітхнувши з усміхом печалі,
Старий на те: "Живу один,

Мій сину; забувать дедалі
Став рідний край. Природний фіни,
Серед безлюдної долини
Ганяв я череду щоднини,
І з юних літ я тільки знав
Ліси дрімучі старовинні,
Печери та струмки між трав,
І злиднів забавки невинні.
Та жити в тихій глушині
Недовго довелось мені.

Тоді близ нашої оселі,
Немовби квіт серед пустелі,
Жила Наїна. У краю
Вона уславилась красою.
От якось ранньою порою
Я вигнав череду свою,
На дудку граючи в долині;
Шумів потік через лісок.
Красуня в мрійній самотині
На березі плела вінок.
Прийшла рокована година...
Ах, друже, то була Наїна!
Я до красуні підійшов,
Одним охоплений жаданням,
І я спізнав тоді любов
З її небесним раюванням,
З її вогнем, що палить кров.

Промчала року половина;
Я, тремтячи, признався їй,
Сказав: "Люблю тебе, Наїно".
Але журливий голос мій
Наїна з гордістю вчувала,
Бо, бач, любила лиш себе,

І байдуже вона сказала:
"Пастуше, не люблю тебе!"

І все мені похмурим стало:
Діброва рідна, тінь кущів,
Веселі ігри пастухів —
Ніщо мене не утішало.
У тузі серце сохло, в'яло.
І от тоді надумав я
Геть фінські кинути поля;
Зібравши молодців ватагу,
Морями в далечінь майнуть
І славним подвигом здобуть
Наїни гордої увагу.
Морських рибалок я повів
Шукати небезпек і злата.
Уперше тихий край батьків
Почув звитяжний звук булата
І шум озброєних човнів.
Полинув я, в надії милій,
З юрбою смілих земляків;
Ми десять літ сніги та хвилі
Багрили кров'ю ворогів.
І слава йшла про мене в світі:
Царі боялись сил моїх,
І вояки їх гордовиті
Тікали од мечів страшних.
Ми весело, ми грізно бились,
Ділили дань країн чужих
І з бранцями ми веселились
Разом на бенкетах бучних.
Та серце, сповнене Наїни,
На бенкеті й серед боїв,
В таємнім болі щогодини
Шукало фінських берегів.

Пора, сказав я, годі, друзі!
Ходити досить у кольчузі,
Спочинем у своїх краях.
Сказав — і весла зашуміли;
І, залишивши в морі страх,
В отчизну, з вірою в очах,
Ми гордо й радо прилетіли.

Збулися мрії вогняні,
Збулось затаєне бажання!
Солодке, думав я, кохання,
Як сонце, блиснуло мені!
До ніг погордої Наїни
Коралі, золото й перлини
І меч кривавий я поклав;
Як бранець, пройнятий жагою,
Перед примхливою красою,
У колі подруг я стояв,
Від пристрасті немов шалений;
Та відказала без жалю
Вона, й не глянувши на мене:
"Тебе, герою, не люблю!"

Та що казати, сину мій,
Коли вже більш немає сили?
Ах, і тепер в пустелі цій,
Заснувши серцем, край могили,
Я лихо згадую, і враз,
Як думка про старе заграє,
По сивій бороді щораз
Важка сльоза тоді стікає.

Та знай: в землі батьків моїх,
Серед рибалок мовчазних,
Наука дивна процвітає.

У млі страшної глушини,
Серед лісів і серед тиші,
Живуть там сиві чаклуни;
Лише думкам про тайни вищі
Себе присвячують вони;
Все чує голос їх жахливий,
Що вже було і буде знов,
Підвладні волі їх правдивій
І домовина і любов.

І я, шукаючи кохання,
У тузі вирішив востаннє
Наїну чарами схилить
І, научившись чаклування,
Любов у серці запалить.
І скерував свої я кроки
В безлюдну темряву лісів;
І там я вчився в чаклунів,
Нечутно жив я цілі роки.
Прийшла давно жадана мить,
І тайни всесвіту глибокі
Я встиг душею зрозуміть:
Спізнав я силу чарування.
Вінець чуттям, вінець бажанням!
Тепер, Наїно, ти моя!
Я переміг! — так думав я.
Але насправді інша воля
Перемогла — жорстока доля.

В надії на палке чуття,
У піалі дивного бажання,
Роблю страшне я заклинання,
Скликаю духів — і з борів
Стріла летить, немов із хмари,
І вихор чарівний завив,

І суходіл застугонів...
Я в ту хвилину очі звів —
Сидить якась гидка примара,
Горбата і страшна почвара,
Трясеться вся, — на схилі днів
Сумної старості картина!
Ах, друже, то була Наїна!..
І я жахнувся, і мовчав,
Очима дивний привид міряв,
У сумніві, я ще не вірив,
І враз заплакав, закричав:
"Це ти, Наїно, друже милий?
Наїно, де твоя краса?
Невже тебе так небеса,
Жалю не маючи, змінили!
Скажи, давно лишив я світ,
Пішов незнаного шукати?
Давно?" "Та рівно сорок літ. –
Вона рекла мені в одвіт: —
Вступила в рік я сімдесятий.
Та що робить, — пищить вона, —
Юрбою роки пролетіли,
Пройшла моя, твоя весна —
Обоє ми вже постаріли.
Та, друже, слухай: не біда
Легкої молодості втрата.
Я, звісно, сива, вже не та,
Можливо, трохи ще й горбата;
Не те, що я колись була,
І врода, певне, одцвіла;
Зате я (додала базіка)
Чаклунка, вір мені, велика!"

І все було це справді так.
Німий, недвижний перед нею,

Дурний тоді я був дивак
З моєю мудрістю всією.

Та жах який: прийшла пора,
Здійснилось марення шалене.
Моя божественна мара
Жагою зайнялась до мене.
Скрививши в усмішку свій вид,
Потвора занедбала стид
І бурмотить слова кохання.
Ти уяви моє страждання!
Спустивши очі, я тремтів;
Вона крізь кашель все звертала
До пристрасних, безтямних слів:
"Так, серце я тепер пізнала;
Жадаю присвятить життя
Я чарам ніжного чуття;
Проснулось серце, я палаю,
У пристраснім, палкім огні...
Прийди в обійми запальні...
О милий, милий! помираю..."

Вона в цей час, Руслане мій,
Моргала млосними очима —
1 все за мій каптан старий
Трималась пальцями худими;
А я тим часом завмирав
І жмурив очі, жаху повний;
Одчай почувши невимовний,
Утік — і страшно закричав.
Вона услід: "О ти, негідний!
Ти схвилював мій вік погідний,
Мої ясні, невинні сни!
Добивсь кохання ти Наїни,
І зневажаєш — ось мужчини!

Щоразу зраджують вони!
Ну, що ж, сама себе вини;
Привабив він мене, невинну!
Я від свого кохання гину...
Ганьба вам, зрадники, кати!
Дівочий злодію, тремти!"

Тепер на лоні самоти
Живу з часу того страшного,
В чуттях ошуканий своїх:
Природа й мудрість для старого
Тепер найкращі із утіх.
Уже душа моя заснула:
Та почуття своє п'янке
Бабуся й досі не забула, —
Кохання полум'я палке
В злобу з досади обернула.
Душею чорна і страшна,
Тебе, мій витязю хоробрий,
Також зненавидить вона;
Та все на світі йде на добре".

Наш витязь з розповіді був
Схвильований до краю, очі
Ні на хвилинку не зімкнув
І тихого польоту ночі
В глибокій думі не почув.
Та вже палає день прекрасний...
З сумним зітханням витязь
красний
Обняв старого чаклуна;
Душа в надії порина;
Виходить він. Ногами стиснув
Руслан коня, і в даль жене;
В сідлі оправився, присвиснув.

"Мій батьку, пам'ятай мене".
І мчиться по пустому лугу.
А сивий дід своєму другу
Кричить услід: "Щаслива путь!
Дружину не давай в наругу,
Порад старого не забудь!"

Пісня друга

Суперники в мистецтві бою,
Не знайте миру ні на мить,
Носіть гордливо вашу зброю
І ворожнечею живіть!
Хай перед вами світ німіє,
Гучним дивується ділам:
Ніхто-бо вас не пожаліє,
Ніхто не перешкодить вам.
Суперники другого роду,
Ви, рицарі парнаських гір,
Старайтесь не смішить народу
Сварливим шумом ваших лір;
У лайці будьте обережні.
Та ви, коханці вогняні,
Живіть у злагоді безмежній!
Повірте, друзі, ви мені:
Кому прекрасних дів кохання
Послала сила неземна,
Той буде милий до сконання;
Злоба тут марна і смішна.

Коли Рогдай неугамовний,
В глухім передчутті, безмовний,
Сам без суперників своїх,
В безлюдну в'їхавши країну,
Між нетрів мчався лісових,

У думу вдавшися єдину, —
Злий дух тривожив і труїв
Його смутну, тужливу душу.
Похмурий витязь шепотів:
"Уб'ю!., всі перепони зрушу...
Руслане!., взнаєш ти мене...
Тепер-то дівчина поплаче..."
І раптом він коня жене,
Звернув назад і чвалом скаче.

Фарлаф у полі серед трав
До ранку солодко дрімав;
Уставши ж, у яснім промінні,
Щоб силу духа покріпить,
Біля струмка у самотині
Любенько їсти сів та пить.
Аж ось він бачить: хтось у полі,
Неначе вихор той, летить;
Злякавшися страшної долі,
Фарлаф покинув свій обід,
Шолом, крицевий спис, кольчугу,
В сідло злетів і скільки духу
Летить — а той за ним услід.
"Спинись, втікачу препоганий! –
Кричить Фарлафу хтось незнаний. —
Нещасний, дай себе догнать!
Дай з тебе голову зірвать!"
Фарлаф, пізнавши глас Рогдая,
Зігнувшись з ляку, завмирав,
І от він смерті вже чекає,
І швидше він коня погнав.
Так заєць іноді квапливий
Прищулить вуха боязливо,
І вздовж лугів, ланів, лісів
Тікає, скачучи, від псів.

На місці рицарського бігу
З весни розтопленого снігу
Текли потоки, що в землі
Рови зробили не малі.
До рова кінь прудкий скакає,
Хвостом і гривою махає,
Міцну вуздечку закусив
І перескочив через рів;
Та вершник догори ногами
Упав незграбно в рів брудний,
Не бачить світу він з нестями,
Готов зустріть кінець страшний.
Рогдай до яру підлітає,
Меча жорстокого підняв,
"Згинь, боягузе!" — він гукає...
І враз Фарлафа він пізнав;
Побачив, руки опустились,
Досада, здивування, гнів
У нього на лиці відбились;
І стиснув зуби й занімів
Герой, поникши головою,
Та скоро він поїхав геть
Від рову... Сам він ледве-ледь
Не реготався над собою.

Тоді він під горою стрів
Бабусю зігнуту, безсилу,
Горбату, зовсім посивілу.
Вона кийком без зайвих слів
Йому на північ показала.
"Ти знайдеш там його", — сказала.
Рогдай від радощів засяв,
Вперед на смерть собі помчав.

А наш Фарлаф? В рові лишився,
Дихнуть не сміє; сам не свій,
Він думає: чи я живий?
Де лютий мій суперник дівся?
Та от, за декілька хвилин,
Старої голос чує він:
"Устань, молодче, тихо в полі,
Не стрінеш більше злої долі,
Я привела коня тобі,
Мене послухай, далебі".

Бідаха-витязь мимоволі
Лишає плазом рів брудний;
Навкруг несміло поглядає,
Зітхнув і радісно гукає:
"Ну, слава Богу, я живий!"

"Повір! — бабуся знов сказала: —
Людмилу важко відшукать;
Вона далеко десь пропала;
Не нам тепер її дістать.
Не варто їхати по неї;
Ти, справді, будеш сам не рад.
Послухай ради ти моєї
І стиха завертай назад.
Під Києвом, на самотині,
В своїй дідизні старовинній
Лишайся краще в добрий час:
Людмила не втече від нас".

Сказавши, зникла. В нетерпінні
Герой розсудливий мерщій
Помчався у маєток свій,
Забувши й про жадобу крові,
І про княжну, й про цілий світ.

А шум найменший у діброві,
І гомін вод, і птиць політ —
Усе його вкидало в піт.

А наш Руслан летить стрілою;
Серед лісів, серед полів
Живе він думкою одною
Все про Людмилу, диво з див,
І каже: "Чи знайду я друга?
Де ти, за ким у серці туга?
Чи я побачу зір ясний?
Чи я почую голос твій?
Чи, може, бранкою довіку
У ворожбита будеш ти,
Щоб, дням журби не знавши ліку,
В дівоцтві марнім одцвісти?
Чи мій суперник знахабнілий
Прийде?.. Ні, ні, мій друже милий:
Ще при мені мій вірний меч,
Ще голова не впала з плеч".

От якось темною порою,
Камінним берегом крутим
Наш витязь їхав над рікою.
Все затихало. Враз за ним
Стріли пронизливе дзижчання,
І дзенькіт панцира, і ржання,
І тупіт чується глухий.
"Стій!" — крикнув голос громовитий.
Оглянувсь він: у полі чистім,
Піднявши спис, летить із свистом
Шалений вершник, і помчав
Назустріч князь йому грозою.
"Ага, нарешті я догнав! —
Зухвалий вершник закричав: —

Готуйсь до смертного двобою;
У полі цім навік лягай;
А там дівчат своїх шукай".
Руслан зайнявся весь од гніву;
Він пізнає цей дикий глас...

Та що спіткало, друзі, діву?
Лишімо витязів на час,
Про них я знов згадаю скоро.
А то давно б пора мені
Увагу приділить княжні
І чаклунові Чорномору.

Співець своїх примхливих мрій,
Не досить соромливий, може,
Я розповів, як шлюбне ложе
Чаклун пограбував страшний,
Людмилу вкравши від Руслана
В той час, як мить прийшла жадана.
Нещасна! Тільки лиходій
Тебе вхопив у млі нічній
Своєю дужою рукою,
Він звився аж до хмар густих,
Мов вихор, разом із тобою,
І прудко втік до гір своїх, —
Зомліла ти, мов птах забилась,
Бліда, тремтяча, мовчазна,
І в замку злого чаклуна,
Ти за хвилину опинилась.

Так часом дома бачив я
У сяйві сонячного дня,
Коли за куркою дурною
Султан, охоплений пихою,
Мій півень у дворі скакав,

І раптом крилами палкими
Свою коханку обіймав;
Над ними кільцями страшними
Курей злодюга з давніх пір,
Відомий згубністю своєю,
Ширяв коршак понад землею,
І впав, мов блискавка, у двір.
Злетів і зник. У кігтях дужих
В пітьму, в печери скель байдужих,
Сердешну лиходій помчав.
Даремно півень скрізь гукав,
Уражений холодним страхом,
Дивився наляканий навкруг...
Він бачить лиш летючий пух,
Занесений летючим прахом.

До ранку молода княжна
В тяжкому забутті лежала,
Немов її мара скувала
В страшному сні; та ось вона
Прокинулась, і стурбувала
Її невпевненість жахна;
Уся в солодкім пориванні,
Когось шукає в хвилюванні;
"Де ж наречений мій лежить?"
Гукає — і змертвіла вмить,
І боязко кругом зорить.
Людмило, де твоя світлиця?
Де радощі твої ясні?
Одна, у тиші мовчазній,
Лежить засмучена дівиця
Серед подушок пухових,
В тіні рясного балдахіна;
Завіси і пухка перина,
В узорах дивних, дорогих;

Усюди парчеві тканини;
Палають яхонтів разки;
Кругом курильні старовинні
Здіймають аромат п'янкий.
Та годі... бо яка ж принада
Змальовувать чарівний дім:
Уже давно Шехерезада
Дала взірець казкам усім.
Та світлий терем не відрада,
Коли не бачиш друга в нім.

Три красні діви яснозорі
У дивнім і легкім уборі
З'явились, мовчки підійшли
Й княжні поклони віддали.
Тоді нечутною ходою
Одна до неї підійшла;
Княжні легенькою рукою
Косу злотаву заплела
З мистецтвом, в наші дні не новим,
І обвила вінцем перловим
Півколо зблідлого чола.
Схиливши погляд, інша діва
До неї підійшла вродлива;
Блакитний, пишний сарафан
Окрив Людмили дивний стан;
І вкрила кучері злотисті,
І плечі й груди ніжні, чисті
Фата прозора, мов туман.
Убрання заздрісне вкриває
Красу, що послана з небес,
І дороге взуття стискає
Дві ніжки, чудо із чудес.
Остання дівчина дбайлива
Із перлів пояс подала,

І десь співачка чарівлива
Пісень веселих завела.
Проте ні осяйне намисто,
Ні сарафан, ні перлів ряд,
Ні пісня влеслива ігриста
Її душі не веселять,
Даремно дзеркало малює
Красу, що словом не списать;
Стражданням очі їй горять,
Вона мовчить, вона сумує.

Хто правду любить у житті
І в темнім серці все читає,
Той знає: в щирім почутті,
Як часом жінка забуває
Крізь сльози, потай, в смутку час,
На зло і розуму й звичаю,
Заглянуть в дзеркало хоч раз –
То сумно їй уже без краю.

Та ось Людмила знов одна.
Не знавши, що почать, вона
До вікон з ґратами підходить,
І зір її журливо бродить
Серед похмурої імли.
Все мертве. Снігові рівнини
Кругом, мов килими, лягли;
Стоять похмурі верховини
В одноманітній білизні,
Дрімають, дикі і смутні;
Ні диму, ні житла немає,
Не видно ні душі в снігах,
І ріг мисливський не скликає
На влови у гірських борах;
І тільки з невеселим свистом

Бунтує вихор в полі чистім,
І там, де сходиться земля,
Гойдає схилене гілля.

В сльозах розпачливих Людмила
Свій вид, жахаючись, закрила.
Та що її в цю хвилю жде?
Вона у срібні двері йде;
Вони під музику відкрились,
І наша діва опинилась
В саду. Місцевість повна див:
Красніша від садів Арміди
І тих, якими володів
Цар Соломон, чи князь Тавриди;
Кругом хвилюються, шумлять
Розкішні, чарівні діброви,
Алеї пальм і ліс лавровий,
І благовонних миртів ряд,
І кедрів горді верховини,
І золотаві апельсини,
Що в ясних водах оддались;
Ліски, і пагорки, й долини
Весни огнями зайнялись;
І ледве в'ється вітер майський
Між зачарованих полів,
І свище соловей китайський
В тремтінні чуйному листків;
Ллють діамантові фонтани
Струмки назустріч небесам;
Кругом виблискують боввани,
Немов живі; тут Фідій сам,
Що вчився в Феба і Паллади,
Непереможний цей митець,
Свій зачарований різець
Із рук би випустив з досади.

Б'ючись об кам'яні огради,
Дугою з перлів у вогні
Спадають, плещуть водоспади;
У лісі ручаї ясні
Хвилюються, немов у сні.
Притулки тиші і розради,
Крізь вічну зелень тут і там
Веселі світяться альтани;
Троянди цвіт свій полум'яний
Являють радісним очам.
Іде й не дивиться Людмила,
Її не тішить цілий світ;
Уся ця розкіш їй немила,
Не тішить світлий краєвид;
Куди, сама не знає, бродить,
Чудовий сад кругом обходить
З плачем, що в серці не згаса,
І погляд свій сумний підводить
На невблаганні небеса.
Аж от засяяв зір манливий;
Перстом торкнулась уст вона;
Здавалось, задум їй жахливий
Родивсь... Відкрита путь страшна:
Місток високий над потоком
Встав перед нею на горбах;
З зітханням скорбним і глибоким
Вона підходить і в сльозах
В шумливі хвилі подивилась
І, щоб страждань тяжких не чуть,
Хотіла в хвилях утонуть —
Однак у водах не втопилась
І далі вирушила в путь.

Моя вродливиця Людмила,
Хоч і не ждала вже добра,

Втомилась, сльози осушила,
В душі промовила: пора!
На травку сіла, оглянулась —
Над нею миттю тінь шатра
Для прохолоди розгорнулась;
Стоять наїдки там смачні;
Ввесь посуд з чистого кристала;
І з-за гілля у тишині
Незрима арфа десь заграла.
Дивується сумна княжна,
І потай думає вона:
"Навіщо у неволі скніти,
Без милого на світі жити?
І хай жага твоя грізна
Мене терзає і леліє,
Та влада ката не страшна:
Людмила вмерти ще зуміє!
Мені не треба ні шатрів,
Ні бенкетів, ні пишних див, —
Геть їжу, вороже нечистий!
Помру серед твоїх садів!"
Подумала — і стала їсти.

Княжна встає — й намет легкий,
Розкішний посуд дорогий,
І звуки арфи... все пропало;
І, як раніш, все тихо стало;
Людмила знов одна в садах
Блукає скрізь, де бачать очі;
Тимчасом в ясних небесах
Сплив місяць, повелитель ночі,
Встає імла з усіх боків
І тихо на горбах спочила;
І сон уже княжну сповив;
І враз якась незрима сила

Ніжніш, як вітер навесні,
Її в повітря підіймає,
Несе в покої мовчазні
І обережно опускає
Крізь фіміам троянд униз
На ложе суму, ложе сліз.
Три діви знову вмить з'явились,
Круг неї знов заметушились,
Щоб на ніч зняти пишний стрій;
Але їх зір тяжкий, смутний
І вимушене їх мовчання
Явили тайне вболівання,
Докір безсилий долі злій.
Та гляньмо: пальцями гнучкими
Роздягнена сумна княжна;
Чарівна чарами легкими,
В одній сорочці перед ними
Лягає спочивать вона.
Вклонились діви на прощанні
І швидко відійшли в зітханні,
Щоб тихо двері причинить.
Та бранка молода не спить!
Тремтить, мов лист, дихнуть не сміє;
Холонуть перса, зір темніє;
Опівночі не спиться їй;
Мовчить, уважно наслухає,
Недвижна в темряві густій...
Скрізь глухо, морок налягає!
Лиш серце стукає в одчаї...
Здається... тиша шепотить;
Ідуть — ідуть... не відвернути...
Княжна сховалася й тремтить –
І от... о страх! і справді чути
Непевний шум; і враз горить
Усе зловісними вогнями,

І щось у дверях стугонить;
Німими, чорними рядами
Арапи з довгими шаблями
До ложа дівчини ідуть,
По змозі чемно і паристо,
І на подушках урочисто
Сивезну бороду несуть;
Велично входить у цю пору,
Піднявши довгу шию вгору,
Горбатий карлик із дверей:
Його ж то голову побриту,
Високим ковпаком накриту,
Скрашала сива борода.
Наблизивсь: діва молода
З постелі скочила й щосили
Старого карла за ковпак
Рукою жвавою вхопила,
Тремтячий піднесла кулак,
І з жаху завищала так,
Що всіх арапів оглушила.
Тремтить і скорчився бідак,
За злякану княжну блідіший;
Затисши вуха, він скоріше
Втекти хотів, та в бороді
Заплутався, упав і б'ється;
Встає, упав; в такій біді
Арапів чорний рій снується;
Шумлять, штовхаються, біжать,
Старого чаклуна схопили,
І геть розплутувать спішать,
Забувши шапку у Людмили.

Та що ж наш добрий молодець?
Ви згадуєте, певно, стрічу?
Бери швидкий свій олівець,

Малюй, Орловський, ніч і січу!
При світлі місячнім зійшлись,
Жорстоко б'ються на роздоллі;
Серця їх гнівом зайнялись,
Списи їх кинуто у полі,
Уже мечі їх затялись,
Кольчуги кров'ю геть укриті,
Щити тріщать, в шматки розбиті...
Вони схопилися навхил;
Здійнявши в небо чорний пил,
Баскі під ними коні бились;
Немов прикуті до сідла,
Борці один з одним зустрілись,
Чоло схиливши до чола;
Злоба всі м'язи їх стягла:
Вони сплелись і костеніють;
По жилах їх огонь біжить,
І серце в кожного тремтить —
І враз хитнулися, слабіють —
Хтось упаде... Тут витязь мій,
З сідла, скипівши, сам не свій
Рукою вершника зриває,
Здіймає вгору, запальний,
І в хвилі з берега скидає.
"Загинь же! — грізно він гукає: —
Помри, завиднику лихий!"

Ти догадався, мій читачу,
З ким бився хоробрий наш Руслан:
Це той, хто мав жорстоку вдачу,
Рогдай, надія всіх киян,
Закоханий в Людмилу нашу.
Він вздовж дніпрових берегів
Шукав суперника слідів;
Знайшов, настиг, та сила дивна

Була Руслановій нерівна,
І Русі вславлений боєць
В пустелі свій знайшов кінець.
Таке оповідають диво:
Русалка юна пустотливо
Його на перса прийняла
І з поцілунками, грайливо,
На дно зі сміхом потягла.
І потім довго серед ночі,
Навколо тихих берегів,
Богатиря примарні очі
Лякали пізніх рибаків.

Пісня третя

Даремно в тіні ви снувались
Для мирних, дорогих людей,
Мої рядки! Ви не сховались
Від гніву заздрісних очей.
Вже зблідлий критик, на догану,
Мене ущипливе питав:
Чому, немов на сміх Руслану,
Його дружину пожадану
Княжною й дівою я звав?
Злоби, читачу мій почтивий,
Ти бачиш чорну тут печать!
Зоїле, критику зрадливий,
Ну, що мені на це сказать?
Нещасний, червоній з досади!
Не хочу сперечатись я;
В цій справі я мовчати радий;
Правдива тут душа моя.
Та зрозумієш ти, Клімено,
І спустиш млосні очі вниз,
Ти, жертво сонного Гімена…

Я бачу, що краплини сліз
На вірш мій падають безсило;
Ти червонієш, зір погас;
Зітхнула тихо... зрозуміло!
Ревнивцю: глянь, надходить час;
Досада пристрасна у змову
З Амуром сміливо ввійшла,
Прикраса помсти вже готова
Для недостойного чола.

Уже ранкове сонце сяло
На тімені північних гір;
Та в дивнім замку все мовчало.
Чаклун сердито, мов упир,
Без шапки, в одязі ранковім,
На ліжку позіхав чудовім.
Рабів покірних рій німий
Круг бороди стояв почтиво,
І ніжно гребінь костяний
Розчісував химерні звиви;
В догоду, звісно, красоті
На вуса довгі та густі
Лилися східні аромати,
І хитрі кучері вились;
Аж ось, не знати де візьмись,
В вікно влітає змій крилатий:
Він кільцями себе згинав,
Гримів залізною лускою –
І перед стихлою юрбою
Наїною він раптом став.
"Вітаю я тебе, — сказала, —
Найкращий із братів моїх!
Я досі Чорномора знала
Лише з переказів гучних;
Та наїла доля незабута

Обох нас помстою єдна;
Чигає небезпека люта,
Нависла хмарою вона;
Нас голос честі закликає,
Помститись подає він знак".

Їй карло руку простягає
Улесливо і хитро так,
Віщаючи: "Тобі, Наїно,
Я найщиріший друг, клянусь!
Ми зганьбимо лукавство Фінна;
Та підступів я не боюсь:
Здолаю ворога свойого;
Спізнай чудесний жереб мій:
Ніде немає, зрозумій,
Такої бороди ні в кого.
І доки кучерів густих
Ворожий меч не розрубає,
Ніхто із витязів грізних,
Ніхто з людей не подолає
Найменших задумів моїх;
Моєю буде вік Людмила,
Руслана жде страшний загин!"
Похмуро відьма повторила:
"Загине він! загине він!"
І потім тричі прошипіла,
Три рази тупнула вона
І чорним змієм полетіла.

У пишнім злоті каптана,
Зрадівши з віщувань чаклунки,
Чаклун набравсь охоти знов
Нести Людмилі, як дарунки,
Покору, вуса і любов.
Прибрався карлик бородатий

І знов іде в її палати;
Пройшов кімнат довжезний ряд:
Княжни нема. Він далі, в сад,
В лавровий ліс, до ґраток саду,
Вздовж озера, круг водоспаду,
В альтанки, під місток... дарма!
Княжна пішла, її нема!
Хто висловить його безсилля,
І рев, і трепет божевілля?
З досади стогне він, хрипить
І до невільників кричить:
"Раби, до мене поспішайте!
Сюди, надіюсь я на вас!
Людмилу швидко розшукайте!
Та швидше-бо, кажу я! враз!
А то — жартуєте зо мною —
Всіх задушу вас бородою!.."

Сказать, читальнику, тобі,
Де юна бранка заховалась?
Всю ніч вона кляла в журбі
Свою недолю — і сміялась.
Її жахала борода,
Та Чорномор смішним здавався, —
А жах зникає без сліда,
Як тільки сміх в душі озвався.
Уже світало в небесах,
Людмила постіль залишила
І погляд мимохіть спинила
В високих, чистих дзеркалах;
З плечей лілейних мимоволі
Злотисті кучері зняла;
Звела недбало руки голі,
Густе волосся заплела;
Своє вчорашнє дивне вбрання

В кутку негадане знайшла;
Зітхнувши, одяглась, і зрання
З досади плакать почала;
Однак до чарівного скла
Свої звертала очі знову,
І спало дівчині на ум,
Від хвилювань примхливих дум,
Примірять шапку чаклунову.
Скрізь тихо, спить окольний світ;
Ніхто на дівчину не гляне...
А дівчині в сімнадцять літ —
Яка їй шапка не пристане!
Убори любить з нас усяк.
Людмила шапкою вертіла
Туди й сюди, і так і сяк, —
І задом наперед наділа.
І що ж? старих часів дива!
Людмила в дзеркалі пропала;
Перевернула — й знов жива
Людмила перед нею стала;
Вдягла — і знов її нема;
Зняла — і в дзеркалі! "Чудово!
Гаразд, чаклуне мій, дарма!
Тепер я у безпеці знову;
Тепер від тебе я втекла!"
Княжна зраділа сумовита
І шапку злого ворожбита
Навпак швиденько надягла.

Та даймо місце знов герою.
Чи гідно час нам марнувать
То з шапкою, то з бородою,
Руслана ж зовсім занедбать?
Кінчивши бій страшний з Рогдаєм,
Дрімучий ліс проїхав він

І став перед чудовим краєм
У блиску вранішніх годин.
Тремтить наш витязь мимоволі:
Він у старому ратнім полі.
Порожня далеч; у кістках
Жовтіє степ; а на горбах
Щити, сагайдаки і лати;
Де збруя, де меча стиска
Давно засохла вже рука;
В траву заріс шолом кудлатий,
І череп зотліває в нім,
Богатиря кістяк там цілий
Лежить у полі мовчазнім
З його конем; списи і стріли
Впилися в землю, замашні,
І мирний плющ їх обіймає...
Ніщо в пустельній глушині
Сумної тиші не займає,
І сонце в світлій вишині
Долину смерті осяває.

Зітхнувши, витязь очі звів,
Сумними пойнятий думками.
"О поле, поле, хто посмів
Тебе засіяти кістками?
Чий кінь баский тебе топтав
В останній час страшної битви?
Хто славно на тобі сконав?
Чиї лунали тут молитви?
Чому ж, о поле, змовкло ти
І вкрилось забуття травою?..
Хто знає, чи й мені втекти
Від часу, що вкрива нас тьмою!
Поставлять, може, на горбі
Труну з останками Руслана,

І струни голосні Баяна
Не гомонітимуть в журбі!"

Та скоро витязь мій згадав,
Що треба меч знайти для бою,
І навіть панцир; утеряв
У герці він останнім зброю.
Обходить поле він навкруг;
В кущах, серед кісток забутих,
У купі тліючих кольчуг,
Мечів і шоломів погнутих
Собі шукає зброю він.
Проснувся степ, як ранком завше,
І чути в полі гук і дзвін;
Він щит підняв, не вибиравши,
Шолом знайшов, співучий ріг;
І лиш меча знайти не міг.
Об'їхавши страшну долину,
Багато бачив він мечів,
Та все малий або легенький,
А князь на зріст був чималенький,
Не те, що витязь наших днів.
Щоб мати що в руках, для штуки
Він спис крицевий взяв у руки,
На груди панцир він одяг
І далі виїхав на шлях.

Вже вечір; захід зблід рум'яний
І сон злітає з висоти;
Димляться синяві тумани
І сходить місяць золотий.
Смеркає. Темною тропою
В задумі їде наш Руслан
І бачить: крізь нічний туман
Гора чорніє, вкрита млою,

І щось хропе там, ніби спить.
Він ближче — не дивуйте, люди!
Гора на повні дише груди.
Руслан вслухається, мовчить
І дивиться з спокійним духом;
Та, водячи лякливим ухом,
Кінь упирається, тремтить,
Трясе уперто головою,
І грива вгору піднялась.
Аж ось під місячною млою
Гора мов сяйво зайнялась,
Ясніє; глянув сміли князь —
І чудо вздрів перед собою.
Де взяти фарби і слова?
Жива дрімає голова.
Великі очі сон склепляє;
Хропе, шолом пернатий має,
Хвилястим пір'ям в висоті,
Мов тінь, спадає, розхитавшись.
В своїй жахливій красоті
Над степом чорним підійнявшись,
Похмура вся і мовчазна,
Пустелі сторож вікової,
Перед Русланом враз вона
Встає громадою грізною.
Дивуючись марі чудній,
Він хоче сон розвіять свій.
І зблизька він оглянув диво,
Об'їхав голову кругом
І став при носі мовчазливо;
Лоскоче ніздрі він списом,
І ось потвора позіхнула,
Розкрила очі й миттю чхнула...
Здійнявся вихор, буря здула
Навколо пил; а з вій, з усів

Табун совиний відлетів;
І гай проснувся мовчазливий,
Луна зачхала — кінь лякливий
Заржав, злетівши, заскакав,
І витязь ледве сам не впав,
А слідом чути голос шумний:
"Куди ти, витязю безумний?
Вертай назад, це мій наказ!
Бо проковтну нахабу враз!"
Руслан з презирством обернувся,
Коня затримавши свого,
І, гордо глянувши, всміхнувся.
"Від мене хочеш ти чого? —
Похмура голова кричала: —
От гостя доля надіслала!
Послухай, забирайся пріч!
Я хочу спать, давно вже ніч,
Прощай!" Та витязь гордовитий,
Почувши грубі ті слова,
Гукнув розгніваний, сердитий:
"Мовчи, порожня голова!
Чував я істину бувало:
Широкий лоб, та мозку мало!
Я їду, їду, не свищу,
А як наїду, не прощу!"

Тоді, від люті занімівши,
Злобою вся споломенівши,
Надулась голова; страшним
Огнем їй очі замигтіли;
У піні губи затремтіли;
Із уст, із вух повився дим –
І раптом голова щосили
На князя дме, як сто міхів;
Даремно кінь зажмурив очі,

Натужив груди, лоб схилив;
Крізь вихор, дощ і морок ночі
В непевну знов рушає путь,
Охоплений шаленим страхом,
Засліплений безкраїм жахом,
Він мчить у даль передихнуть.
Знов повернутись витязь хоче —
Відбитий знов, нема надій!
А голова у тьмі нічній,
Мов збожеволіла, регоче,
Гримить: "Ну й витязь! Любий мій!
Куди ти? тихше, тихше, стій!
Стривай, ти шию скрутиш даром;
Чи, може, страх тебе напав?
Порадуй хоч одним ударом,
Допоки кінь твій не сконав".
І тут же голова дратує
Героя довгим язиком.
Руслан з досади мов не чує,
Дзвінким погрожує списом,
Стискає ратище рукою,
І враз нехибну, гостру зброю
В зухвалий увіткнув язик.
Кривавий струм з гидкого зіву
Страшною річкою потік.
Від здивування, болю, гніву
Безтямна ставши, голова
На князя смілого дивилась,
Залізо гризла і мінилась.
Так в марнім запалі, бува,
Поганий учень Мельпомени
Раптовим свистом збитий враз,
Уже не бачить більше вас,
Поблід і ролю забуває,
Тремтить, і голову схилив,

І, заїкаючись, змовкає
Під глузування глядачів.
В таку сприятливу хвилину,
До голови вже без упину,
Мов яструб, богатир летить,
Підняв десницю грізну вгору
І рукавицею потвору
В обличчя затинає вмить;
Аж у степу луна відбилась;
Навколо росяна трава
Густою кров'ю обагрилась,
І, захитавшись, голова
Перевернулась, покотилась,
Шолом чавунний забряжчав.
Тоді в долині спорожнілій
Меч богатирський заблищав.
Хапає воїн звеселілий
Його й назустріч голові
По закривавленій траві
Біжить із наміром жорстоким
І носа й вуха відрубать;
Руслан готовий їх відтять,
Уже махнув мечем широким –
Аж ось почув він, мовчазний,
Благання й стогін голосний...
І тихо меч він опускає,
І гнів у ньому завмирає,
І помста буряна мовчить
В душі, замиреній молінням:
Так тане лід, струмком дзюрчить,
Весняним зрошений промінням.

"Герою, ти мене провчив, —
З зітханням голова сказала: —
Твоя рука це показала –

Я проти тебе завинив;
Віднині я тобі в послузі;
Не піддавай мене нарузі!
Мій жереб вартий співчуття.
Бучне було й моє життя!
В кривавих битвах супостата
Собі я рівного не знав;
Щасливий був, коли б не мав
Суперником я злого брата!
Підступний Чорномор гидкий,
Ти, ти всіх бід моїх виною!
Ганебний карло, завидкий,
Що народився з бородою,
Ніяк не міг мені простить
І вигляд мій, і зріст високий,
І з юних літ в душі таїть
До мене зненависть, жорстокий.
Не дуже мудрий я, зате
Рослявий, — а потвора злюща
Ніяк угору не росте,
Та з біса хитра й завидюща.
До того ж, знай, при цій біді
В його чудесній бороді
Таяться чарівничі сили;
Ніщо в житті йому не миле,
І, доки ціла борода, —
Він зло творить не покида.
От якось він, немов для дружби,
"Послухай лиш, — мені сказав, —
Ти не відмовишся від служби?
Я в чорних книгах начитав,
Що десь за східними борами,
На тихих моря берегах,
В глухім підвалі під замками,
Зберігся меч — і що ж? о страх!

Довідавсь я в чаклунськім колі,
Що волею страшної долі
Цей меч відомий буде нам,
Що лихо нас обох чекає:
Мені він бороду зрубає,
Тобі главу; зміркуй же сам,
Як добре, брате, захопити
Цей утвір злий ворожія!"
"Ну, що ж? про що тут говорити? —
Сказав я карлу: — Звісно, я
Податись на край світу радий".
І на плече сосну звалив,
На друге — ніби для поради —
Лихого брата посадив;
У дальню рушив я дорогу,
Ішов, ішов і, слава Богу,
Пророкуванню мов на зло,
Щасливо все спочатку йшло.
Десь за далекими борами
Знайшли ми льох, як він казав;
Я розметав його руками
І таємничий меч дістав.
Та ні! так доля захотіла:
Між нами сварка закипіла —
Було, признатися, чому! —
Мечем, бач, володіть кому?
Кричав я, карло хвилювався;
Ми лаялися; під кінець
Щось хитре вигадав митець,
Затих собі, неначе здався.
"Покиньмо сварки ми дурні, —
Промовив Чорномор мені: —
Повинні спілку ми зміцняти,
Велить нам серце в мирі жить;
Ми долю змусимо сказати,

Для кого меч оцей блищить.
Слід вуха до землі схилити —
(Бажає злість лихому вчити!):
Хто перший з нас почує дзвін,
Тому мечем цим володіти".
Сказав і ліг на землю він.
Я здуру також нахилився,
Лежу, щоб дзвін той упіймать,
І мислю карла ошукать!
Та сам я страшно помилився.
Зненацька в тиші гробовій
Устав навшпиньки лиходій,
Підкрався ззаду, розмахнувся;
Як вихор, свиснув гострий меч, —
І доки, бач, я обернувся,
Вже голова злетіла з плеч —
І надприродна темна сила
Одразу дух життя спинила.
Тернами тулуб мій заріс;
У далині, в чужій країні,
Зотлів мій прах, останок тлінний;
Та злісний карло переніс
Мене у край цей самотинний,
Де вічно мав я стерегти
Цей меч, що взяв сьогодні ти.
За тебе доля, о герою!
Візьми його, і Бог з тобою!
Можливо, на шляхах своїх
Ти карла-чаклуна зустрінеш, —
Пометися за лукавство й гріх!
І я тоді щасливий буду,
Спокійно вік кінчу я свій —
І, знай, у вдячності своїй
Навіки ляпас твій забуду".
Пісня четверта

Уранці вставши, кожен раз
Я дякую сердечно Богу,
Що мало є нагод у нас
Зустріти ворожбита злого.
До того ж — честь і слава їм! –
Безпечні стали наші шлюби...
У них нема страшної згуби
Мужам і дівам молодим.
Та є ще інші ворожбити, —
їх рід ненавиджу лихий:
І погляд, ніжністю повитий,
І голос, друзі, чарівний!
Цурайтесь їх: вони лукаві!
Шукайте прикладу в мені,
Не вірте мові їх ласкавій
І спочивайте в тишині.

Поезії чудесний геній,
Співець примар у млі натхненній,
Кохання, мрій і чортівні,
Могил і раю вірний житель,
Моєї музи навесні
Учителю й охоронитель!
Орфею півночі, мені
Прости, що в повісті грайливій
Я лину по твоїх слідах
І ліри звуки гомінливі
В оманних викриваю снах.

Усі ви чули, любі друзі,
Як бісові дивак страшний
Продав себе спочатку в тузі,
А там і дочок, лиходій;
Як потім щедрими дарами,
Постом, молитвою і тим,

Що каявсь гірко, до нестями,
Знайшов заступника в святім;
Як він помер, і як заснули
Дванадцять дочок молодих;
І нас привабили, вжахнули
Картини тих чудес нічних
І чарівничі ті примари,
Похмурий біс і Божий гнів,
І грішника живого кари,
І чари непорочних дів.
Ми з ними плакали, бродили
Круг стін у темряві німій
І серцем враженим любили
Їх тихий сон і бран тяжкий;
Вадима палко закликали,
Пробудження вітали їх.
І часто ми черниць святих
На батьків цвинтар проводжали.
І що ж, чи правда?., нам збрехали!
Та чи скажу вам правду я?

Ратмір на південь без упину
Свого баского гнав коня
І мріяв ще до смерку дня
Знайти Русланову дружину.
Та день багряний вечорів;
Даремно він перед собою
В тумани здалеку зорив:
Було безлюдно над рікою,
Останній промінь ще горів
Над пишно-золотавим бором.
Наш витязь мимо скель скакав,
І в тишині навколо зором
Нічліг поміж дерев шукав.
Він на долину завертає,

І бачить: замок на горбах
Зубчасті мури підіймає;
Чорніють вежі по кутках;
І діва на стіні високій,
Мов лебедь на воді широкій,
Ішла у сяйві, і тремтів
Навколо ледве чутний спів,
Що ллється в тишині глибокій.

"У полі морок ліг нічний
І вітер з хвиль устав сердитий.
Спізнився, мандрівче молодий!
Іди в наш терем відпочити.

Вночі тут спокій мовчазний,
А вдень і шум і частування.
Прийди на дружнє закликання,
Прийди, мандрівче молодий!

У нас красунь веселих рій;
Їх ніжна мова й милування.
Прийди на ніжне закликання,
Прийди, мандрівче молодий!

Тобі ми вранці келих твій
Наллєм по вінця на прощання.
Прийди на ніжне закликання,
Прийди, мандрівче молодий!

У полі морок ліг нічний
І вітер з хвиль устав сердитий.
Спізнився, мандрівче молодий!
Іди в наш терем відпочити".

Вона співає, заклика:
І хан палкий вже під стіною;
Стрічати в брамі юнака
Дівчата вибігли юрбою;
Під гомін лагідних речей
Ратмір оточений; не зводять
Красуні з витязя очей;
Дві дівчини коня відводять;
В світлицю входить хан радий,
За ним самотниць милих рій;
Одна зняла шолом крилатий,
Здіймає друга куті лати,
Та меч бере, та щит курний;
Любові одяг чарівний
Заступить зброю воякову.
Та спершу витязя ведуть
У руську баню пречудову.
Вже хвилі димові течуть
У казани глибокі й чисті,
Фонтани бризкають сріблисті;
Розкішний килим перед ним;
Хан стомлений на нім лягає;
Прозора пара обгортає;
З турботним поглядом німим,
Напівоголені, звабливі,
У млості, сповнені жаги,
Дівчата ніжні та вродливі
Стоять юрбою навкруги.
Одна над рицарем махає
Тонким березовим гіллям,
І палом тіло обіймає;
А інша сік трояндний там
На члени стомлені зливає
І ароматами скропляє
Русяві кучері рясні.

І витязь, від жаги сп'янілий,
Уже забув красу Людмили,
Що десь у дальній стороні;
Він мліє в запальнім бажанні;
Блукає поглядом своїм,
І, весь у пристраснім чеканні,
Палає серцем молодим.

Та ось іде він до гостини.
У пишні вдягнений тканини,
Ратмір, у колі красних дів,
За стіл багатий радо сів.
Я не Гомер: в піснях високих
Один він може оспівать,
Як бенкетує грецька рать,
І дзвін і піну чар глибоких.
Волію, по слідах Парні,
В недбалім прославляти слові
Принади наготи нічні
І ніжні пестощі любові!
Над замком місяць вдалині;
Я бачу терем над горою,
Де витязь млосний самотою
Лежить у неспокійнім сні;
Його чоло, його ланіти
Раптовим полум'ям горять;
Його уста напіврозкриті
З жаги солодкої тремтять;
Він тихо, пристрасно зітхає,
Він бачить їх — і в сні палкім
Покров до серця притискає.
Враз у покої мовчазнім
Відкрились двері; край порога
Рипить під ніжкою підлога;
При сяйві місяця яснім

Майнула діва. Сни крилаті,
Сховайтесь, відлетіте пріч!
Прокинься — твоя настала ніч!
Не повернуть хвилину втрати!..
Вона підходить, він лежить
І в млості пристрасній дрімає;
Покров його з одра висить,
І пух чоло йому вгортає.
В мовчанні діва перед ним
Стоїть, прекрасна і жадана,
Мовчить, не дише, як Діана
Над милим пастухом своїм:
І ось вона, на ложе хана
Коліном спершися одним,
Зітхнула і лице схиляє,
У млості, з трепетом живим,
І сон щасливця уриває
Цілунком пристрасним, німим...

Та, друзі, соромлива ліра
Замовкла у руці моїй;
І слабне тихий голос мій —
Покинем юного Ратміра;
Для цих пісень тепер не час:
Руслан цікавить мусить нас,
Руслан, цей витязь бездоганний,
Людмили нашої коханий.
Його стомив упертий бій,
Під велетенською главою
Сповив Руслана сон міцний.
Та ось ранковою порою
Вже сяє обрій мовчазний;
Скрізь ясно; промінь жартівливий
Чоло глави позолотив.

Руслан устав, і кінь грайливий
Під ним стрілою полетів.

І дні біжать; жовтіють ниви;
З дерев спадає ветхий лист;
В лісах осінній вітру свист
Співців пернатих заглушає;
Похмурий і тяжкий туман
Могили голі сповиває;
Зима наблизилась — Руслан
Коня відважно поганяє
На дальню північ; з кожним днем
Знов перепони зустрічає.
То б'ється він з богатирем,
То з велетнем, або з Ягою,
А то вночі, на кілька гін,
Немов крізь сон той, бачить він:
Оточені густою млою,
Русалки тихо на гілках,
Гойдаючись навколо нього,
Із усмішкою на устах,
Чарують князя молодого...
Та дивних сил незримий рій
Зберіг його в спокусі тій;
В його душі бажань немає,
Він їх не бачить, їх не знає,
Людмилі вірний він одній.

Але, в печалі невтолима
І для лихого чаклуна
У дивній шапці невидима,
Що думає моя княжна,
Що робить чарівна Людмила?
Вона, безмовна, посмутніла,
Одна гуляє між садів,

Про друга думає й зітхає,
Або у мріях дивних снів
До рідних київських полів
В сердечнім забутті літає;
Братів і батька обіймає
І подруг бачить молодих
І мамок пізнає своїх, —
Полон забуто і розлуку!
Та скоро стомлена княжна
Пригадує неволі муку,
І знов самотня і сумна.
Рабам закоханця лихого
Нема роботи, крім одного:
По замку бігать, по садах,
І полоненої шукати,
Метатись, голосно гукати, —
Та марна праця бідолах.
Людмила ними ніби гралась:
У чарівних гаях, гляди,
Без шапки враз вона з'являлась
І кликала: "Сюди, сюди!"
До неї кидались юрбою;
Але тікала геть вона,
Незрима, тихою ходою
Від рук страшного чаклуна.
Усюди, завжди помічали
Легкі красунині сліди:
То позолочені плоди
На шумному гіллі зникали,
То краплі чистої води
На луг толочений спадали:
Тоді напевне в замку знали,
Що п'є або що їсть княжна.
Ховаючись вночі, шукала
На гілці кедровій вона

Хоч на якусь хвилину сна —
Та тільки сльози проливала,
Подружжя кликала в журбі
І нудьгувала самотою,
І рідко, рідко на зорі,
Десь поміж вітами, вгорі
Дрімала пізньою добою;
Та тільки рідшала імла,
До водоспаду діва йшла
Умитись чистою водою:
Сам карло ранньою порою
Раз бачив якось із палат,
Як під незримою рукою
Плескав і бризкав водоспад.
З своєю тугою тяжкою
До ночі тут, у цих краях,
Вона бродила по садах;
І часто ввечері чували
Її приємний голосок;
Вінок уранці підіймали,
Недбало кинутий в кущах,
Чи перської шматочок піалі,
Або хустину, всю в сльозах.

Страшну жагу не втамувати,
Не заглушити болю втрати, —
І вирішив чаклун лихий
Людмилу підступом піймати.
Так Лемноса коваль кривий,
Що взяв вінець подружній свій
Із рук прекрасних Цітереї,
Тонку їй сіть розкинув сам,
Глузливим викривши богам
Дружини витівки своєї...

Нудьгуючи, сумна княжна
В альтанці, зеленню повитій,
Сиділа тихо край вікна
І крізь похитувані віти
На луг дивилась запашний.
Враз чує — кличуть: "Друже мій!"
І бачить вірного Руслана.
Його хода, і риси, й стан;
Та він блідий, в очах туман,
І на стегні ще свіжа рана —
Здригнулось серце їй: "Руслан!
Руслан!., він справді!" І стрілою
Вона до витязя летить,
І каже у сльозах, тремтить:
"Ти тут... у ранах... що з тобою?"
Уже надбігла, обняла:
О жах... це привид... він зникає!
Княжна під сіткою; з чола
На землю шапка їй спадає,
1 чує, грізний хтось кричить:
"Вона моя!" — і ось ту ж мить
Чаклун огидний виростає.
І чути стогін діви враз,
І знепритомніла — в цей час
Над нею сон крило здіймає.

Що ж буде молодій княжні?
О, жах який: чаклун безсилий
Рукою пестить чарівні
Принади юної Людмили!
Та чи пізнать він щастя міг?
І раптом чуть — гукає ріг,
Хтось ніби карла викликає.
І з ляку ворожбит скоріш
На діву шапку одягає;

Та знов гудуть; гучніш, гучніш!
Летить туди він, у долину,
Заклавши бороду за спину.

Пісня п'ята

Ах, чарівна моя княжна!
За неї кращої немає:
Вона і скромна і чуйна,
Подружжю віддана жона,
Пустує трішки... що ж, буває!
Іще миліша тим вона.
Щодня принадою новою
Уміє нас причарувать;
Скажіть: чи можна порівнять
Її з Дельфірою лихою?
Одній — послала доля дар
Серця і очі хвилювати;
І мова й усміх, що й казати,
Розпалюють кохання жар.
А та — в спідниці, мов гусар;
Остроги й вуса лиш додати!
Блажен, кого на самоті,
В вечірні сутінки густі,
Людмила в затишку чекає
І другом зве ласкаво так;
Але блажен і той юнак,
Що від Дельфіри утікає
І навіть незнайомий їй.
А втім, про інше мова. Стій!
Це хто сурмив? Хто чародія
На грізну січу викликав?
Хто чаклуна перелякав?
Руслан. Веде його надія
І помста в замок лиходія.

Вже під горою князь стоїть,
Зазивний ріг, мов буря, виє,
І нетерплячий кінь кипить,
І сніг міцним копитом риє.
Чекає кар л а князь. Та ось
Ударив раптом по шолому
Рукою невидимий хтось;
І був удар подібний грому;
Руслан підводить погляд свій,
І бачить він — над головою —
З піднесеною булавою
Літає Чорномор страшний.
Щитом укрившись, він нагнувся,
Мечем потряс і замахнувся;
Та той під хмари знявся вмить;
Зникає — і згори летить
На князя, щоб нагнати жаху.
Моторний витязь відлетів,
І в сніг негадане з розмаху
Чаклун упав — та там і сів;
Руслан зійшов з коня, без страху
Мерщій до чаклуна спішить,
Піймав, за бороду хапає,
Чаклун змагається, хрипить,
І вже з Русланом відлітає...
В тривозі кінь баский стоїть;
Уже чаклун під небесами;
На бороді герой висить;
Летять над темними лісами,
Летять над дикими шпилями,
Летять над морем безліч гін;
Руслан аж терпне від напруги,
Але ж за бороду злодюги
Тримається уперто він.
Чаклун же, кволий від натуги,

Почувши, що надходить край
Від сили руської, Руслану
Лукаво мовить: "Князю, знай!
Тобі я шкодить перестану;
Твою я мужність визнаю,
Прощу образу я твою,
Спущусь — та тільки при умові..."
"Мовчи, злочинцю навісний! —
Наш витязь зупинив на слові: —
З дружини катом звичай мій
Ніколи не складать угоди!
Цей меч за всі відплатить шкоди!
Лети, як знаєш, хоч куди,
А буть тобі без бороди!"
З тяжкої змучений пригоди,
В досаді, у журбі німій
Даремно карло, сам не свій,
Довжезну бороду стрясає:
Руслан її не випускає:
Вискубує волосся в ній.
Два дні чаклун героя носить,
На третій він пощади просить:
"О князю, кар л а пожалій;
Я ледве дихаю; доволі!
Залиш мене, в твоїй я волі;
Скажи — спущусь, куди велиш..."
"Тепер ти наш; ага, тремтиш!
Не знаєш руської ти сили!
Неси негайно до Людмили".

Смиренний Чорномор затих;
Додому з витязем пустився;
Летить — і миттю опинився
Серед жахливих гір своїх.
Тоді Руслан підніс угору

Меча, що взяв у голови,
І бородище Черномору
Відсік, немов стебло трави.
"Знай наших!— мовив він жорстоко, —
Де, злодію, краса твоя?
Де сила?" На шолом високий
Волосся сиве він чіп ля.
Коня покликав він баского;
Веселий кінь прибіг, заржав;
І карла, ледве що живого,
Наш витязь за сідло поклав,
І, щоб ні хвилі не втрачати,
Спішить на шпиль гори крутий,
Досяг, і без кінця радий
Летить у чарівні палати.
Шолом побачивши кудлатий,
Страшної перемоги знак,
Арапи, з жахом на очах,
Юрба невільниць полохливих,
Мов привиди, з усіх сторін
Біжать — ховаються. А він
По залах ходить блискотливих,
Подружжя кличе він своє,
І з-під склепінніе мовчазливих
Луна відгомін подає;
У хвилях почуттів вабливих
Він відчиняє двері в сад —
Іде, іде — і не знаходить;
Збентежено він зором водить —
Змертвіло все серед оград,
В альтанках порожньо; на кручах,
Вздовж берегів струмків текучих,
Нема Людмили, — зник і слід,
Нічого вухо не вчуває.
Та раптом холод обіймає,

І князеві темніє світ,
В умі встають думки тужливі...
"Гіркий одчай... полон, можливо...
Безодня... хвилі..." В цих думках,
Повитий тугою німою,
Схилився витязь головою;
Його обняв раптовий страх;
Він став, немов закам'янілий;
Темніє розум; налетіли,
Як вихор, розпач і любов,
Йому ллючи отруту в кров.
І от, здається, тінь кохана
Діткнулася до уст палких...
Та ні! Це тільки зла омана!
І витязь по садах густих
Людмилу кличе, зазиває,
І скелі з гір крутих зриває,
Все крушить він мечем своїм —
Кущі, альтанки упадають,
Дерева в хвилях потопають,
Степ оголяється за ним!
Далеко гуки відбивають
І тріск, і рев, і шум, і грім;
Нічим меча не відвернути,
І край спустошений лежить —
Шукає жертви витязь лютий,
Навколо себе мимохідь
Пусте повітря розтинає...
І враз — негаданий удар
З княжни незримої збиває
Прощальний Чорномора дар...
І чарівна зникає сила:
В сітях відкрилася Людмила!
І хто б очам повірить міг?
Зазнавши щастя в ці хвилини,

Наш витязь падає до ніг
Своєї вірної дружини,
Цілує, розриває сіть,
Від щастя плаче і тремтить;
Гука її — вона ж дрімає,
Зімкнула очі і уста,
І мрії ніжна жагота
Дівочі груди підіймає.
На неї мовчки він зорить,
Настала знов журби година...
Та раптом чує він ту ж мить
Слова старого друга Фінна:

"Мужайся! У зворотну путь
Вертай з Людмилою-жоною;
Проймися силою новою,
Коханню й честі вірний будь.
Небесний грім на злобу гряне,
І запанує тишина —
І в світлім Києві княжна
У батьковій світлиці встане
Від зачарованого сна".

Руслан, таку почувши мову,
В міцні обійми взяв жону,
Красою ніжною чудову,
Гірську покинув вишину,
Зійшов у тіняву діброву.

Із ворожбитом за сідлом
Поїхав він своїм шляхом;
В його руках лежить Людмила,
Немов уранішня зоря,
І на плече богатиря
Спокійно личко похилила.

Косою, звитою в кільце,
Вітрець пустельний ніжно грає;
Як часто в сні вона зітхає!
Як часто чарівне лице,
Немов троянди цвіт, палає!
Любов і мрійна таїна
Русланів образ викликає,
І з млосним шепотом вона
Ім'я кохане вимовляє...
І, все забувши, ловить він
Її привабливе дихання,
Усмішку, сльози без причин
І сонних персів хвилювання...

І серед гір і в низині,
У темні ночі й білі дні,
Наш витязь їде без упину,
Про рідну мріючи країну, —
А діва спить. Та юний князь,
В якім жадоба зайнялась,
Невже цей страдник цілу днину
Свою жону оберігав,
І тільки у цнотливій мрії,
Спинивши молоді надії,
Своє блаженство відчував?
Чернець, який нам передав
Переказ про старі події,
Що досі відблиск їх не згас,
У тому запевняє нас, —
І вірю я! Нема без згоди
Взаємної нам насолоди:
Коли ми вдвох — щасливий час.
Пастушки, сон княжни ясної
Не схожий був на ваші сни,
Під час манливої весни,

В тіні, серед трави густої.
Я пам'ятаю луг м'який
Серед березового гаю,
Я вечір згадую п'янкий,
І Ліди сон я пам'ятаю...
Ах, перший поцілунок мій,
Легкий, тремтячий і грайливий,
Він не розкрив, мій друже, вій
Лукавій дівчині дрімливій...
Та годі, мов юнак-пустун,
Пригадувати дні любові!
Страждання й радощі раптові
Вже не торкнуть колишніх струн;
Цікавлять нас у цій розмові
Руслан, Людмила і чаклун.

Прослалася внизу рівнина,
Ялини де-не-де сумні;
Гори якоїсь в далині
Чорніє кругла верховина
В яскравій синяві небес.
Князь дивиться — і догадався,
Що бачить чудо із чудес;
І швидше кінь прудкий помчався,
До голови його приніс,
Що дивиться недвижним оком;
У неї чуб мов чорний ліс,
Що виріс на чолі високім;
Ланіти без життя, страшні;
Тяжкою блідістю укриті,
Уста потріскані розкриті,
І зуби стиснуті міцні...
Могутня голова мертвіла,
Останній день її наспів.
До неї витязь прилетів,

І карло з ним, і з ним Людмила.
Гукнув: "Добридень, голова!
Я тут! твій зрадник полонений!
Ось він, злодюга навіжений!"
І ці погордливі слова
Її небавом оживили,
На мить чуття її збудили,
Прокинулась, мов після сна,
Поглянула і застогнала...
Пізнала витязя вона,
І брата злобного впізнала.
Надулись ніздрі; на щоках
Вогонь багряний появився,
І в помираючих очах
Останній гнів її відбився,
У люті дикій та німій
Вона зубами скреготала,
І докір братові страшний
В тяжкім конанні белькотала...
Уже кінчалися в той час
Її наруга і страждання;
Чола вогонь раптовий гас,
І слабшало тяжке дихання;
От-от душа покине світ...
І скоро князь і ворожбит
Узріли смерті трепетання...
Вона спочила вічним сном.
В мовчанні витязь віддалився,
Тремтячий карлик за сідлом
Не смів дихнуть, не ворушився,
І чорнокнижним язиком
Покірно демонам молився.

На схилі темних берегів,
Омитих сонною рікою,

В похмурій сутіні лісів,
Стояла хата між горбів,
Густою вінчана сосною.
Текла там річка між долин,
Із очерету вбогий тин
Холодною водою мила,
І вколо ледве дзюркотіла
Під шелест ніжних верховин.
Долина в цих місцях лежала,
Смутна, самотня й мовчазна;
У ній, здавалось, тишина
З початку світу панувала.
І зупинив Руслан коня.
Була світанкова година;
Від першого проміння дня
І гай, і берег, і долина
Засяли крізь ранковий дим.
Руслан на луг жону знімає,
Сів біля неї, і зітхає
З чуттям солодким і німим;
Враз бачить він перед собою
Мале вітрило на човні;
Рибальська пісня вдалині
Дзвенить над тихою рікою.
З широким неводом своїм,
Налігши на весло єдине,
Рибалка в човнику хисткім
Пливе до мирної хатини.
І бачить добрий князь Руслан:
Під берег човен припливає;
Назустріч з хати вибігає
Прекрасна діва; дивний стан,
Коса розпущена недбало,
Усмішка, погляд запальний,
Уста і груди — все звабляло,

Усе було чудове в ній.
Вони, обнявшися, в знесиллі
Сідають там, де хвиля б'є,
І час кохання на дозвіллі
Для них в обіймах настає;
Та в здивуванні мовчазливім
Кого в рибалці тім щасливім
Наш юний витязь пізнає?
Хазарський хан, обранець слави,
Що шлях обрав собі кривавий,
Його суперник молодий,
Ратмір, від слави гомінкої
І від Людмили в пущу втік,
І зрадив їх тепер навік
В обіймах подруги палкої.

Герой наблизився, і вмить
Пустельник пізнає Руслана.
Гукає він. Встає, летить...
І обіймає витязь хана.
"Що бачу я? — герой спитав, —
Чому ти тут, нащо покинув
Тривоги бойових заграв,
І меч, з яким у битву линув?"
Рибалка мовив: "Друже мій,
Душі набридли гомін слави
І ратний грім та шум гучний,
Повір мені: ясні забави,
Діброви й пестощі ласкаві
Миліші над усе мені —
Тепер я вже не прагну бою,
Щоб накладати головою;
У тиші йдуть щасливі дні;
Я все забув, мій друже милий,
І чари любої Людмили".

"Ну, що ж! Дивуйся новині, —
Сказав Руслан: — Вона зо мною!"
"Повідай, долею якою?
Що чую? Чарівна княжна...
Вона з тобою, де ж вона?
Дозволь... та ні, боюся зради;
Та й подругу свою люблю;
Я з нею забуваю, радий,
Своє минуле без жалю;
Вона життя мені єдине!
Вона мені вернула знов
Мої утрачені години,
І мир, і чистоту, й любов.
Даремно щастя обіцяли
Уста звабливиць молодих;
Дванадцять дів мене кохали,
Для неї я покинув їх;
Лишив я терем їх прекрасний,
Що криється серед лісів;
Шолом і меч я кинув ясний,
Забув і славу й ворогів.
Самотник мирний і незнаний,
Я залишився в глушині
З тобою, друже мій коханий,
З тобою в ці щасливі дні!"

Пастушка люба переймала
Відверту дружню мову їх,
Зітхала і очей своїх
Із хана довго не спускала.

Рибалка й князь на берегах
До ночі темної сиділи
З душею й серцем на устах —
Години хвилями летіли.

Чорніє ліс, у млі гора;
Зіходить місяць — тихо стало;
Герою в путь давно пора –
Нап'явши тихо покривало
На сонну діву, наш Руслан
Іде і на коня сідає;
Задумливо безмовний хан
В думках слідом за ним ширяє,
Руслану щастя й перемог,
І слави, і життя бажає...
І гордих відгуки тривог
Невільним смутком оживляє...

Чому, о доле, не велиш
Непевній лірі ти щомиті
Оспівувать геройство лиш,
І з ним (незнаний більше в світі)
Любові й дружби тихий лет?
Смутної істини поет,
Навіщо мушу звади ниці
Своїм нащадкам викривать,
І злі, підступні таємниці
В піснях правдивих відбивать?

Фарлаф, шукач княжни негідний,
Що смак до слави утеряв,
Кого б ніхто вже не пізнав,
В пустелі дальній і погідній
Ховався і Наїни ждав.
І урочистий час настав.
До нього відьма та з'явилась,
Віщаючи: "Чеканню край!
Твій час настав, коня сідлай!"
І кішкою Наїна стала;
Готовий кінь, вона помчала;

За нею навздогін летить
Фарлаф, аж курява курить.

Долина стомлена дрімає,
В нічний одягнена туман,
І місяць геть перебігає
Із хмари в хмару, і курган
Раптовим блиском осяває.
Під ним задуманий Руслан
Сидів з незмінною журбою
Перед заснулою княжною.
Його глибокий сум пойняв,
І мрія в далечінь летіла,
І непомітно сон здійняв
Над ним свої холодні крила.
Лежала тихо діва мила,
І, задрімавши, він зітхнув,
І стомленою головою
Схилився до ніг їй і заснув.

І сниться віщий сон герою:
Він бачить, нібито княжна
Десь над безоднею страшною
Стоїть поблідла і сумна...
Та ось Людмила вже зникає,
Над прірвою він сам стоїть...
Знайомий голос гомонить,
Із прірви стогін вилітає...
Руслан дружині навздогін
Летить у темряві глибокій...
Перед собою бачить він:
Сидить у гридниці високій,
У колі відданих людей,
Поміж дванадцятьма синами,
З юрбою названих гостей,

Князь Володимир за столами.
І очі князя гнів таять,
Як і в годину розставання,
І нерухомо всі сидять,
Не сміють зрушити мовчання.
Затих веселий шум гостей,
Не видно чари кругової...
І бачить він серед гостей
Рогдая, що упав в двобої;
Убитий, мов живий, сидить;
Він п'є із пінявого жбана.
І, звеселілий, не глядить
На вид здивований Руслана.
Князь бачить молодого хана,
І друга й ворога... і вмить
На дивних гуслях хтось дзвенить,
І чути віщого Баяна,
Співця бенкетів та боїв.
Фарлаф у гридницю ступив,
Веде Людмилу він вродливу;
Та князь і голови не звів,
У думу втоплений журливу;
Мовчить гостей блискучий ряд,
Усяк чуття своє ховає.
І зникло все — смертельний чад
Героя раптом обіймає.
І, задрімавши, мимохіть,
Він у сльозах спускає вії,
І відчуває він, що спить,
І мліє, та жахної мрії,
Дарма, не в силі він спинить.

Тьмяніє місяць над горою;
Стоять гаї, повиті млою,

Долина в мертвій тишині...
І зрадник їде на коні.

Відкрилась перед ним поляна;
Похмурий бачить він курган;
Біля княжни заснув Руслан,
І ходить кінь навкруг кургана.
Фарлаф налякано зорить,
А відьма у туман зникає,
І серце зрадника тремтить;
Із рук уздечку він роняє,
Свій меч помалу витяг він,
І хоче витязя без бою
Розтяти надвоє на згин...
Фарлаф під'їхав. Кінь героя,
Почувши ворога, скипів,
Заржав і тупнув. Та намарне!
Руслан не чує; сон примарний,
Немов тягар, його сповив!..
Навчений відьмою страшною,
Фарлаф зрадливою рукою
Руслану в груди куту сталь
Вганяє — і лякливо в даль
Летить із здобиччю-красою.

Всю ніч без пам'яті Руслан
Лежав у пітьмі під горою.
А час летів. І кров рікою
З роз'ятрених стікала ран.
А вранці зір відкрив безсилий
І, чуючи тяжкий загин,
Зі стогоном підвівся він,
Поглянув і, немов зомлілий,
Впав, непорушний, помертвілий.

Пісня шоста

Мені велиш ти, ніжний друже,
На лірі, легковажній дуже,
Про дні минулого співать
І музі вірній дарувать
Часи дозвільної години...
Ти знаєш, подруго єдина:
Про суд не дбаючи людський,
Твій друг, любові повний, нині
Забув і труд у самотині,
І ліри гомін золотий.
Від гармонійної забави
Відвик я у блаженнім сні...
Тобою дихаю — і слави
Нечутний гук тепер мені!
Мене покинув тайний геній
Солодких вигадок і мрій;
Любові пориви шалені
Лише скоряють розум мій.
А ти велиш, а ти любила
Колишні повісті мої
Про любощі та про бої;
Мій богатир, моя Людмила,
І Чорномор, і князь старий,
І Фіни, і відьмині затії
У тебе хвилювали мрії;
І, гомін слухаючи мій,
Ти часом з усміхом дрімала;
Та часом ніжний погляд свій
Ніжніш ти на співці спиняла...
Наважусь; мрійний балакун,
Торкнусь я знов лінивих струн;
Тож біля ніг твоїх сідаю
І знов про витязя співаю.

Та де Руслан? Про що повім?
Лежить він мертвий в чистім полі:
Вже кров його не ллється долі,
Літає хижий птах над ним,
Безмовний ріг, недвижні лати,
Шолом не рушиться кудлатий!

Кругом Руслана ходить кінь
З опущеною головою.
В очах не полум'я, а тінь!
Вже гривою він золотою
Не має, вільний та баский,
І жде, коли Руслан устане...
Та князь у сон запав тяжкий...
І довго щит його не гряне.

А Чорномор? Він за сідлом,
У торбі, відьмою забутий,
Не знав, що робиться кругом;
І сонний, стомлений і лютий
Героя нашого й княжну
З нудьги він лаяв мовчазливо;
Враз виглянув на мить одну
Зненацька ворожбит — о диво!
Він бачить, князь убитий спить,
В крові потоплений лежить;
Нема Людмили, пусто в полі;
Чаклун із радощів тремтить,
Гадає: сталось, я на волі!
Та карло правди не вгадав.

Тимчасом, учень відьми злої,
Фарлаф із сонною княжною
Уже під Київ під'їжджав,
І страху повен, і любові;

Вже хвилі перед ним дніпрові
Серед знайомих нив течуть;
Вже золоті верхи встають;
Фарлаф по вулиці простує,
І шум на стогнах устає;
І люд схвильований снує,
Навколо вершника вирує;
Біжать, щоб батька звеселить;
На ґанку зрадник вже стоїть.

Запавши у печаль невпинну,
Князь Володимир в цю хвилину
В високім теремі своїм
Сидів, пригнічений журбою.
Бояри, витязі при нім
Сиділи з хмурою пихою.
Та ось під ґанком гомін, крик,
Когось вітають городяни, —
І в двері входить войовник,
Усім, здавалося, незнаний;
Кругом схопились, дивно всім, —
І враз громада зашуміла:
"Фарлаф!.. Невже? І з ним Людмила!"
Змінився раптом вид смутний,
Встає з ослона князь старий,
Тяжкою виступа ходою;
Він до нещасної дочки
Підходить; отчою рукою
Торкнутись хоче він щоки;
Але Людмила не вчуває,
І зачарована дрімає
В руках убивці — всі без слів
На батька глянули в чеканні;
І князь турботний погляд звів
Тоді на витязя в мовчанні.

Той пальця на уста поклав;
"Людмила спить, — він проказав: —
її знайшов я лиш недавно
В пустельних Муромських лісах
У злого відуна в руках;
Там закінчилось діло славно;
Три дні ми бились; далина
Зірками тричі прикрашалась;
Убитий він, але княжна
У сні до рук мені досталась;
І хто розвіє дивний сон?
Коли пробудження настане?
Незнаний долі нам закон!
В надії щирій і в терпінні
Кінця чекати ми повинні".

І скоро новина кругом
По всьому місту пролетіла;
Народ збирається гуртом,
Юрбою площа закипіла;
Відкритий терем всім стоїть;
Юрба хвилюється, і мчить
Туди, де на одрі високім
Лежить на ковдрі парчевій
Княжна весь час у сні глибокім;
Князі та витязі при ній
Стоять смутні; і звуки трубні,
Роги, тимпани, гуслі, бубни
Гримлять над нею; князь старий,
В одчаї, стомлений, смутний,
До ніг Людмили сивиною
Припав з безмовною сльозою;
Блідий Фарлаф не їсть, не п'є,
Тремтить у розпачі, в досаді,
Зухвальство втративши своє.

Настала ніч. Ніхто в безладді
Очей безсонних не змикав;
Шуміли, тислись без упину;
Про чудо кожен щось казав;
І юний муж свою дружину
В світлиці тихій забував.
Та тільки місяць за горою
Помалу на світанку зник,
Зайнявсь тривогою новою
Весь Київ. Шум, виття і крик
Усюди чути. І кияни
На мурах дивляться згори...
І бачать: в ранішнім тумані
Стоять за річкою шатри,
Щити загравами палають;
У полі вершники гасають,
Кругом здіймають чорний прах;
Ідуть вози, горять заграви
Од вогнищ димних на горбах.
Біда: йдуть печенігів лави!

Тимчасом віщий Фіни, владар
Таємних духів і примар,
В своїм пустельному роздоллі,
На самоті спокійно ждав,
Щоб день, призначений від долі,
Давно завбачений, настав.

У глушині степів пекучих,
За дальнім пасмом диких гір,
Вітрів оселі, бур гримучих,
Куди і відьми смілий зір
Пірнути в пізній час боїться, —
Долина чарівна таїться,
І двоє в ній джерел біжить:

Це хвилею тече живою,
В камінні весело дзюрчить,
Те ллється мертвою водою;
Вітри у дивній тиші сплять,
Весняний холодок не віє,
Столітні сосни не шумлять,
Не в'ються птиці, лань не сміє
Таємну воду хвилювать;
Два духи від початку світу,
На лоні миру без привіту,
Дрімучий берег той глядять...
Із глеками двома пустими
З'явивсь пустельник перед ними;
Попрокидались вартові,
І позникали десь далеко.
А він, схилившись у траві,
У воду затопляє глеки;
Набрав ущерть, і геть пропав,
Помчався скільки стало духу
В долину, де Руслан лежав
В крові, без пам'яті, без руху;
Старий над рицарем стоїть,
І збризнув мертвою водою,
І засіяли рани вмить,
І труп чудесною красою
Процвів; водою він живою
Тоді героя окропив, —
І чує сил нових приплив,
Тремтить снагою молодою,
Встає Руслан, на день ясний
Поглянув спраглими очима;
Мов тінь якась, мов сон жахний,
Пройшла минувшина незрима.
Та де Людмила? Він один!
Спахнуло серце й завмирає.

Підвівся витязь; Фінн старий
Його зове і обіймає:
"Прийшла година, сину мій!
Блаженства час тебе чекає —
І жде тебе кривавий вир;
Ти вдариш зброєю грізною,
На Київ зійде тихий мир, —
І буде люба знов з тобою.
Візьми обручку чарівну,
І доторкнись чола Людмили,
І зникнуть чар таємних сили,
Вона прокинеться зо сну;
Настане мир, нещастя згине.
Хай доля вас повік не кине!
Прощай же, друже, не смутись!
Лише по той бік домовини
Мене зустрінеш ти колись!"
Сказав і зник. Увесь пройнявшись
Палким піднесенням німим,
Руслан, новим життям зайнявшись,
Здіймає руки вслід за ним...
Затихло все на видноколі!
Руслан один в пустельнім полі;
Із Черномором за сідлом,
Басує кінь нетерпеливо,
І скаче, розпустивши гриву;
Вже князь готовий, і верхом
Летить живий він і здоровий
Через поля, через діброви.

Тимчасом горе і ганьба
У Києві під час облоги!
На ниви дивиться юрба,
Безсила з туги і знемоги,
Стоїть на мурах і шпилях

І жде небесної покари;
Несмілий стогін у домах,
Немов страшні нависли хмари;
Коло дочки чоло схилив
Князь Володимир на молитві,
І смілий гурт богатирів
З рядами відданих князів
Уже готується до битви.

Світало. Орди ворогів
Уранці рушили з горбів;
Завзятці, з'єднані в дружини,
Як хвилі, линуть із долини
І до стіни міської йдуть;
У місті сурми загриміли,
Бійці зійшлися, полетіли
Назустріч раті навісній,
Зустрілись — і почався бій.
Почувши смерть, заграли коні;
І дзвін мечів, і стукіт броні;
Із свистом хмара стріл знялась,
Рівнина кров'ю залилась;
Як вихор, вершники помчались,
Загони всі перемішались,
І дружно почали рубать
Бійці там супротивну рать;
Там піший з вершником зійшлися;
Там кінь наляканий пронісся;
Там руський пав, там печеніг;
Той наступає, той відбіг;
Того звалили булавою;
Того уражено стрілою;
Цей стоптаний конем лежить,
Щитом придушений, мовчить...
І бій триває аж до ночі;

Перемогти немає сил!
За купами кривавих тіл
Бійці зімкнули млосні очі,
І був міцний їх сон тяжкий;
І часом лиш на полі битви
Лунав то стогін голосний,
То руських витязів молитви.

Зникала тінь серед заграв,
Срібніла хвиля в прохолоді,
І день непевний уставав
На затуманеному сході.
Ясніла гір та нив краса,
І прокидались небеса.
Повите чаром супокою,
Дрімало поле після бою;
Та зникнув сон: ворожий стан
З тривогою умить здійнявся,
Вояцький крик ізнов розтявся;
Холоне серце у киян;
Біжать безладними рядами
І бачать: ген між ворогами
Блищить у латах, як в огні,
Чудесний воїн на коні,
Грозою йде, кругом рубає,
І сурмить, і орлом літає...
То був Руслан. Як Божий грім,
Напав він ворога нежданo;
Він мчить із карликом німим
Серед наляканого стану.
І де просвище грізний меч,
Або проскаче кінь сердитий,
Злітають голови із плеч,
І ворог падає убитий;
За мить єдину ратний луг

Укритий тьмою тіл кривавих,
Живих, роздушених, безглавих,
Списами й купами кольчуг.
На трубний звук, на голос бою
Дружини вершників-слов'ян
Помчали навздогін герою,
Зійшлись... Хай гине бусурман!
Злякалось військо печенігів;
Завзятці степових набігів
Прудких скликають скакунів,
Перечити не сміють долі,
І з диким стогоном у полі
Біжать від київських мечів,
На люту віддані поталу;
їх сонми руський меч разить;
Святкує Київ... Повен піалу,
По місту богатир летить;
В десниці гострий меч тримає;
І сяє спис, немов звізда;
З кольчуги кров йому стікає;
З шолома звисла борода;
Летить окрилений, в надії,
По стогнах шумних в княжий дім.
Народ, здивований з події,
Зібрався з криком голосним, —
І князя радість оживила.
В безмовний терем він прибіг,
Де в дивнім сні лежить Людмила;
Князь Володимир біля ніг
В знесиленні стояв похилий.
Він був один. На брань послав
Він друзів у поля криваві.
І лиш Фарлаф, що втік від слави,
Від грізних бойових заграв,
Де смерть літає невблаганна,

На варті край дверей стояв.
Та тільки він пізнав Руслана,
В нім кров застигла, зір погас,
Завмер в устах безсилий глас,
І вже коліна він схиляє...
Покара зрадника чекає!
Але в Руслановій руці
Обручка, Фінна дар всесилий;
Провів він нею по лиці
Давно заснулої Людмили...
І чудо: молода княжна
Звела, зітхнувши, світлі очі!
Здавалось, нібито вона
Довжезній дивувалась ночі;
Здавалося, що сонна тінь
З'явилась їй пори нічної,
І миттю пізнає — це він!
І князь в обіймах чарівної.
Огонь у серці знов ожив,
Руслан не бачить, не вчуває...
Князь Володимир ізрадів,
Ридає й любих обіймає.

Чим закінчу цей довгий спів?
Ти угадаєш, друже милий!
Погас старого князя гнів;
Фарлаф упав до ніг Людмили,
І всіх одверто сповістив
Про сором свій, про лиходійство;
Щасливий князь його простив;
Позбутий сили чародійства,
Був карло взятий у двірець;
І, щоб відзначить бід кінець,
Князь серед гридниці ясної
Бенкет родинний учинив.

Діла давно минулих днів,
Казки старовини глухої.
Епілог

Отак, на лоні супокою,
Згадавши призабуті сни,
Я славив лірою дзвінкою
Перекази старовини.
Співав і забував обиди
Сліпого щастя й ворогів,
Зрадливі пустощі Доріди,
І сміх дурних балакунів.
На крилах вигадки стрілою
Здіймався розум в височінь;
Тимчасом хмарою густою
Гроза тяжку прослала тінь...
І гинув я... Охоронитель
Моїх колишніх буйних днів,
О дружбо, ніжний утішитель
Моїх страшних душевних снів!
Ти ублагала непогоду;
Ти серцю повернула мир;
Ти зберегла мені свободу,
Моєї юності кумир!
Забутий світом і юрбою,
Я кинув невські береги,
Я бачу вже перед собою
Кавказьких височин сніги.
І там над горами крутими,
На схилах темних верховин,
Чуттями вражений німими,
Я споглядаю ряд картин
Природи дико-чарівної;
Душа, як і раніш, весь час
В обіймах думи вогняної –

Та жар поезії погас.
Дарма шукаю я вражіння:
Пройшла пора співучих слів,
Пора кохання, дивних снів,
Пора сердечного горіння!
Короткий день утіхи зник,
І геть сховалася навік
Натхнення тихого богиня...

1817-1820